

Милош Јагодић

*Одељење за историју, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду, Србија*
mjagodic@f.bg.ac.rs

Осујеђени мешовити брак: Неуспели покушај склапања брака између Рома и Српкиње у Неготину 1851.*

Апстракт: У раду је описан и анализиран покушај склапања брака између Рома и Српкиње у Неготину 1851. Склапање брака је, упркос непостојању било каквих формално-правних препрека, осујетила група грађана Неготина, незадовољна кршењем друштвених норми. Представници духовне и световне власти нису заштитили закон, избегавајући сукоб са локалном заједницом. Кроз појединачни пример, представљени су фактичка сегрегација Рома, однос грађанства према установи брака и брачна политика цркве и државе. Рад је написан на основу необјављене архивске грађе српског порекла.

Кључне речи: Роми, Срби, брак, Неготин, Србија

Историји Рома¹, као маргиналне групе, у Србији 19. века историографија није поклонила посебну пажњу. Њихов начин живота и обичаји познати су углавном захваљујући делима етнолога (Ђорђевић 1903; Ђорђевић 1908; Vukanović 1983). С друге стране, установа брака у Кнежевини Србији темељно је проучена (Vuletić 2008). У литератури нисмо наишли на подробнију анализу склапања или покушаја склапања бракова између Срба и Рома у 19. веку, већ само на констатације да је таквих појава било (Vukanović 1983, 96). Један такав покушај, по свему изузетан, догодио се

* Чланак је написан у оквиру рада на пројекту *Српска нација: интегративни и дезинтегративни процеси* (ев. бр. 177014), финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Званичан назив за Роме у Србији у 19. веку био је Цигани. У чланку се тај назив користи само приликом цитирања извора. Датуми у главном тексту наведени су према Грегоријанском календару, а у напоменама, приликом цитирања архивских извора, паралелно по Јулијанском и Грегоријанском календару.

у Неготину 1851. Случај је био толико необичан, да је изазвао последице које су заокупљале пажњу највиших државних и духовних власти Кнежевине Србије. Циљ чланка јесте да се он опише, анализира, те да се на основу тога изведу одређени закључци о положају Рома и о брачној стратегији и политици у Србији средином 19. века.

Роми у Кнежевини Србији делили су се у две основне групе према начину живота: на скитаче (чергаре) и сталноседеоце. У правном погледу, Роми су се разликовали од осталог становништва Србије утолико што су до 1854, због претежно скитачког начина живота, били подвргнути посебном начину опорезивања. Од те године су стално настањени Роми почели да плаћају порез као и други поданици Кнежевине (Државопис 1863, 87). У осталим формално-правним аспектима Роми су били једнаки с остатком популације. Према попису из 1854, у Србији је било око 12000 Рома сталноседелаца, који су, из практичних разлога, том приликом једино и били пописани (Vukanović 1983, 75). Пописи у Србији су од 1866. почели континуирано да обухватају целокупну ромску популацију. Пописивани су и класификовани као Роми не по језику, јер су се служили претежно влашким или српским у зависности од места боравка, већ по тамној боји коже. Занимљив је, и не без значаја за овај рад, навод у коментару пописа становништва Србије из 1866. да су Роми по правилу становали где и Власи (Државопис 1869, 102). Роми су у Србији по вероисповести били православни хришћани или муслимани (Ђорђевић 1908, 4–11).

Иако формално-правне сегрегације Рома у Србији, изузев поменутог опорезивања, није било, они су били презрени, сматрани за посебну врсту људи, за нижу касту. Који је био разлог томе, историјско наслеђе, њихов начин живота, боја коже, нешто друго или све то заједно није и не може бити предмет разматрања овог рада. У том погледу Србија се није разликовала од околних земаља, Аустрије, Влашке, Молдавије или Османског царства (Vukanović 1983, 61–63, 82; Ђорђевић 1903, 261). Међутим, асимилације Рома у Србе је било. Предуслов за то је представљало њихово трајно настањивање, а потом и упис у редовне пореске обвезнике. Седелачки начин живота водио је у извесним случајевима, и то судећи према примерима наведеним у литартури, у руралним срединама, најпре ка прихватању и изједначавању Рома са Србима у схватању локалних заједница, а потом, у крајњој линији, и асимилацији кроз брачне везе. То су били процеси који су трајали више генерација (Vukanović 1983, 96). С друге стране, од 15. до 19. века текла је асимилација Рома у Румуне. Порумуњени Роми називани су Каравласи (Vukanović, 97).

Брак је у Кнежевини Србији спадао искључиво под црквену јурисдикцију. Надлежност цркве у брачним стварима које су се тичале свете тајне брака дефинисана је Грађанским закоником из 1844. Истим актом норми-

рана је и старосна граница за ступање у брак (за мушкарце 17, а за жене 15 година живота). У складу са канонима, Грађански законик је прописао нужност постојања обостране воље младенаца за склапање брака и сагласности њихових родитеља. Против воље родитеља могла су се венчати пунолетна лица. Формално гледано, уговорених бракова, склопљених по вољи родитеља, а мимо воље супружника, није могло бити. Укореењена народна схватања и обичаји одступали су у пракси од канонске и законске регулативе. Веома је важно истаћи да је држава у брачној политици избегавала отворено супротстављање родитељском и уопште ауторитету локалне заједнице. Држава је морала да води рачуна о систему вредности и моралним нормама друштва. Тај вредносни и етички систем није се увек поклапао са државним и црквеним прописима. Због тога су и држава и црква, да би избегле сукобе, морале да одступају од својих формалних норми и да толеришу обичајне норме локалних заједница. С друге стране, локалне заједнице нису биле нимало толерантне према одступањима од владајућих друштвених норми. Према сопственом схватању недозвољене бракове нису хтеле да трпе у својој средини. Брак, уопште, није био доживљаван и третиран као лична ствар двоје људи и њихових породица, него као ствар целе заједнице. Отуда су, на пример, потицале колективне молбе властима за склапање или развод овог или оног брака. За наш рад је важна чињеница да је варошко становништво било васпитавано да схвата брак као средство за одређење друштвеног и економског статуса и идентитета, а не за остварење личне среће кроз узајамну љубав супружника (Vuletić 2008, 30–31, 41–42, 44, 66–67, 238).

Неготин, центар Крајинског округа, био је средином 19. века релативно мала варош. Према попису из 1854, имао је 3494 становника и 761 кућу. Тада је у целом округу било око хиљаду православних Рома сталноседелаца, док су остало становништво чинили углавном Власи и Срби. Неготин је, осим окружног, био и епархијски центар, будући да се у њему налазило седиште Тимочке епископије (Pčelar 1857, 199, 202).

Почетком 1851. начелник Крајинског округа био је Јеврем Гавриловић, пашеног владајућег кнеза Александра Карађорђевића (Ilić 2006, 584), а тимочки епископ Доситеј Новаковић. Њих двојица, највиши представници државне и црквене власти у својој средини, били су у очајним односима. Посвађали су се 1849, уз обострано јавно и гласно изречене, на саблазан грађанства, најтеже псовке и увреде. Иако су се формално измирили, остали су и даље у међусобној омрази.² Та чињеница кључна је за разумевање последица које је покушај склапања мешовитог брака произвео.

² Архив Србије (=АС), Збирка Драгослава Страњковића (=ЗДС), кутија 3, списак 11, аноним И. Гарашанину, 22. 5/3. 6. 1849; Министарство унутрашњих

Главни протагониста приче о осујећеном мешовитом браку био је Јон Станкуловић Катр, Ром и рођени Неготинац. Он је био дете из мешовитог брака: отац му је био Ром, а мајка Влахиња. По сопственим речима, потицао је из „одавно настањене“ породице. Имао је три сина и три ћерке. Један син му је 1851. већ био ожењен, други је похађао школу, а трећег, Јованчу, намеравао је да ожени. Две ћерке су биле удате. Јон је био богат човек. Живео је у двоспратној каменој кући, а поседовао је два дућана, механу, пивницу, винограде и њиве. Одлучио је да сина ожени Влахињом или Српкињом и тим поводом питао је епископа Доситеја у мају 1850. да ли ће допустити склапање таквог брака. Епископ му је одговорио да, уколико обезбеди пристанак девојке и њених родитеља, никаквих препрека браку неће бити. Јон је најпре запресио за сина неименовану Влахињу, која га је одбила. Потом је у јануару 1851. запресио сиромашну Српкињу, Насту, ћерку неког Ђурице из Неготина. Она је најпре дала сагласност, али се убрзо предомислила и вратила Јону примљене свадбене дарове. Према Јоновом сведочанству, на њу је извршила притисак околина, а посебно општински часник Јован Дичић. Према сведочанству окружног начелника, Наста је дала пристанак без сагласности брата, главе своје породице јер оца није имала, који је потом принудио да од брака одустане, како би избегао срамоту. Гавриловић је напоменуо да се „по сокаци и кафанама говорило про и контра“ брака Јованче и Насте када се за просидбу чуло у вароши, али да никакве формалне препреке од стране духовне или световне власти нису чињене. Потом је Јон потражио нову прилику. За сина је запресио опет једну сиромашну Српкињу, Стану Китићеву, ћерку покојног земљоделца Јована, која је живела само са маћехом. Стана је пристала на брак и Јон је богато обдарио хаљинама и новцем. Као и претходног пута, вест о просидби постала је предмет гласина и оговарања у вароши. Свестан негодовања дела заједнице, епископ се нашао у незгодној ситуацији, будући да је склапање брака било искључиво у црквеној надлежности. Планирани брак јесте био у нескладу са владајућим друштвеним нормама, али није био у нескладу са канонима. Због тога је Доситеј покушао да са себе скине одговорност. Најпре се сам обратио општинском суду, питајући га да ли одобрава такав брак. На то му је одговорено да се општина не може и неће мешати у питање које није у њеној надлежности, већ да ће бити онако како епископ одлучи. Потом је призвао к себи Јона, скренуо му пажњу на необичност брака и гласове који су се могли чути по кафанама и упутио га да сам затражи писмено одобрење неготинске општине да се његов син може венчати са Станом. Јон га је послушао, али је, очекивано, од општине до-

дела – Полицајно одељење (МУД-П), 1851, Ф 8 Р 114, начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, 2/14. 3. 1851, Неготин.

био исти одговор као и епископ. Доситеј се истовремено обратио и највишој црквеној власти у земљи, митрополиту Петру Јовановићу, тражећи од њега формално савет, а заправо дозволу, да одобри мешовити брак. Митрополит му је казао да покуша да одврати младенце од брака, будући да је био у нескладу са друштвеним нормама, али да у случају њихове истрајности брак мора одобрити, јер за то није било никаквих формалних препрека.

Након свега тога, надлежни парох је 17. фебруара 1851. одржао испит над младенцима. Према Јоновом сведочанству, девојка „на јасно представљење свештеника да је син мој циганске фамилије, ништа мање тврдо и постојано обрече се и зарече се за сина мог удати се.“ Према исказу окружног начелника, који није лично присуствовао испиту, свештеник није јасно ставио до знања девојци да је Јованча Ром, те да би удајом за њега сматрало да је она престала да буде Српкиња и да је постала Ромкиња. У сваком случају, испит је био успешно окончан и преостало је још само да се венчање обави и да се свадба прослави.

У наредним данима се по вароши све више говорило о предстојећем необичном догађају. У суботу, 22. фебруара, ујутру, у вароши су освануле на три места залепљене пасквиле против брака; једна од њих се нашла на вратима епископске резиденције. Садржај пасквивле није познат јер је нисмо нашли у архивској грађи. Исто тако остало је непознато ко је био њен аутор, будући да се, евидентно, надлежна полицијска власт није много потрудила да га пронађе. Према Гавриловићевом сведочанству, општа узрујаност је довела до тога да је већ поменути општински часник Дичић, иначе венчани кум Станине старије сестре, поново интервенисао. Он је, наводно, увече истог дана посетио Стану са још неколико људи и наговорио је да одустане од брака. По њему, њен једини мотив је било избављење од зле маћехе и сиромаштва, због чега је била спремна на све. Стани је том приликом обећано да ће јој грађани добровољним прилозима прибавити новац да врати Јону за хаљине које јој је поклонιο, док је фес, богато украшен новцем, који јој је несудјени свекар поклонιο, одмах предала. Према Јону, Дичић је током више дана безуспешно покушавао да одговори Стану од брака, у суботу увече јој је силом отео фес са дукатима и рубљама, а наредног дана је поставио пандуре испред њене куће, како сватови не би могли да је одведу. Забринут због свега, Јон се у суботу увече обратио окружном начелнику, који га је, наводно, охрабрио да слободно настави са припремом за свадбу и гарантовао му да нико ништа неће смети против тога да предузме, јер је епископ, као надлежан, брак одобрио.

У недељу 23. фебруара уследила је кулминација. Док је Јон сакупљао сватове и са свирачима најављивао весеље, једна група људи осујетила је венчање. Јон, а доцније и епископ, тврдили су да је гомила беспризорника, састављена од најнеугледнијих грађана Неготина, насилно упала у

Доситејев конак, ултимативно захтевајући од њега да забрани венчање. Према тој верзији, он је, уплашен и беспомоћан, попустио пред силом рекавши: „Закон наш допушта, али кад ви не допуштате, ја нећу венчати!“ Јеврем Гавриловић је исти догађај описао другачије. По њему, угледни Неготинци, међу којима је било и општинских часника, окупили су се у згради општине и отуда отишли да улудно и понизно замоле епископа да не дозволи венчање, будући да се косило са друштвеним нормама. То што делегацију која је дошла у епископску резиденцију није чинило неколико лица, него маса, окружни начелник је објаснио тиме да је већи број присутних повећавао шансу за успех колективне представке. Гавриловић је тврдио да никаквог притиска на Доситеја није било, те да је он могао слободно да одбије молбу грађана и тако поступи у складу са канонима и законом, али да није желео да се замера локалној заједници. Чињеница је да окружни начелник није учинио ништа да спречи протестно окупљање грађана. Колико је тачно људи дошло у епископску резиденцију, није познато. Писмени захтев да забрани брак, који је био поднет том приликом Доситеју, потписало је 87 лица, „општинара и житеља“ неготинских. Њихов углед и друштвени статус се на основу пописа не могу оценити. Парох, наравно, без дозволе епископа није смео да обави венчање. Тако је мешовити брак Рома Јованче и Српкиње Стане био осујећен.³

Последице овог инцидента убрзо су почеле да се нижу. Епископ Доситеј је сутрадан кратко и званично известио митрополита Јовановића о догађају.⁴ Јон Станкуловић је 25. фебруара од Неготинске општине захтевао да му надокнади 6103 гроша, колико је укупно био потрошио на невестине дарове и припрему свадбе. Том приликом је нагласио да његова намера никако није била да општину увреди, али да сматра да је правично да му се после „нечувеног догађаја“ трошак врати. Грађани Неготина су заиста сакупљали добровољне прилоге у Станину корист, како би се Јону вратио новац. Њих 108 сакупило је свега 1571 грош. Списак приложника садржи занимљиво и свакако друштвено прихватљиво објашњење. У њему стоји да је Стана по наговору маћехе хтела, против српског обичаја, „за Циганина поћи“, но да су је потписани приложници и цела општина од тога одвратили. Први на списку био је епископ Доситеј, али се није потписао именом, већ псеудонимом „једна народна света душа“. Био је то још један његов покушај лавирања између канона и друштвених норми. Следили су

³ АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Јон Станкуловић Попечитељству правде, 15/27. 2. 1851, Неготин; епископ тимочки, Доситеј Новаковић, попечитељу унутрашњих дела И. Гарашанину, 19. 2/3. 3. 1851, Неготин; „Писмено“ са потписима; начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, истом, бр. 1592, 28. 3/9. 4. 1851, Неготин; ЗДС, кутија 3, списак 12, кошуљица 1851, исти истом, приватно, 26. 2/10. 3. 1851, Неготин.

⁴ АС, Митрополија београдска (=МБ), 1851, 110.

потписи председника општине и двојице општинских часника, а потом и других грађана. Међу потписницима су били по два Турчина и Јевреја, што значи да су и они, иако припадници других вероисповести и народа, делили у овом случају исте погледе са Србима. На основу потписаних имена и презимена, мада то није сасвим поуздан показатељ, рекло би се да међу њима није било Влаха.⁵

Нешто касније, 27. фебруара, Јон се обратио опширном тужбом министру правде. Детаљано изложивши случај, сву одговорност за немилли догађај сваљивао је на полицијску власт и окружног начелника, који ништа нису учинили да спрече инцидент у епископском конаку. Упадљиво се трудио да при томе не оптужи општинске часнике, богате Неготинце и епископа. Јон је као главног коловођу демонстрације именовано извесног Стевана Ђурића, званог Ћоса, који није био Неготинац, већ, сасвим прикладно, дошљак из Рудничког округа. Од министра је тражио материјално задовољење за нанету увреду и за претрпљену штету. Јон је био неписмен, те је молбу неко написао уместо њега. Врло је вероватно да га је то лице и подстакло да је састави. Радило се о манипулацији неупућеним човеком, јер је захтев за накнадом штете Јон требало да упути суду, а не министру. Циљ инспиратора тужбе је заправо био да се окружни начелник окриви пред највишим државним властима. На основу садржине, јасно је да је то био неко из круга људи блиских епископу. Гавриловић је сматрао да је иза тужбе стајао епископов писар.⁶

Потом је епископ Доситеј 3. марта послао такође врло опширну, својречно писану, жалбу министру унутрашњих дела Илији Гарашанину, и то у форми приватног писма, а не службеног акта. Представио је цео догађај као смишљену интригу окружног начелника Гавриловића, уперену против њега лично. Оптужио је Гавриловића да је тајно подстицао грађане да се побуне против склапања легитимног брака између Јованче и Стане и да кривицу за тај друштвено неприхватљив догађај свале на Доситеја. У оптужби је ишао чак дотле да је инсинуирао да је права намера људи, који су упали у његову резиденцију, била да га у гужви убију. Тврдио је како је окружни начелник примио мито од Јона да не чини никакве препреке браку. Коначно, није пропустио прилику да подсети на своју свађу са Гавриловићем из 1849 која је, по њему, била истински мотив начелниковог

⁵ АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Јон Станкуловић Општини Неготинској, 13/25. 2. 1851, Неготин; списак приложника новчане помоћи за Стану, без датума; начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, бр. 1592, 28. 3/9. 4. 1851, Неготин.

⁶ АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Јон Станкуловић попечитељу правде, 15/27. 2. 1851, Неготин; начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, бр. 1592, 28. 3/9. 4. 1851, Неготин.

поступања. Од министра је захтевао да му се, због нарушеног угледа, начелник и општински часници јавно извину. Ипак, као што је наведено, био је довољно опрезан да овако тешке оптужбе изнесе у неформалном облику.⁷

Окружни начелник Гавриловић је, такође у форми приватног писма а не службеног акта, изнео Илији Гарашанину своју верзију догађаја. Инсистирао је на томе да се полицијска власт, као ненадлежна, држала све време неутрално и по страни. Кривицу за инцидент је свалио на епископа Доситеја, оптуживши га за дволичност и несавесно вршење дужности. Начелник је тврдио да је Доситеј примио пет дуката мита од Јона да допусти венчање. Ни он, као ни епископ, није заборавио свађу из 1849, па је сугерисао да Доситеј користи ову прилику да му се лажним оптужбама освети.⁸

Пошто су вести о инциденту у Неготину допрле до највиших органа духовне и државне власти у Београду, покренуле су администрацију. Предмет њеног интереса није био мешовити брак по себи, већ евидентан сукоб између епископа и окружног начелника. Митрополит Петар Јовановић је у свему, сасвим исправно, видео противправно оспоравање јурисдикције надлежних црквених власти у питању брака и захтевао је задовољење. Ипак, увиђајући дволично понашање Доситеја, није желео да се спроводи званична комисијска истрага и сукоб продубљује. Сматрао је да би јавно извињење општинских часника епископу било сасвим довољно. Министарство правде и просвете је, у основи, подржало митрополита, мада се формално трудило да се постави као посредник између њега и Министарства унутрашњих послова. Помоћник министра унутрашњих послова, Ацика Ненадовић, који се пре Гарашанина позабавио овим случајем, стао је на страну окружног начелника, који је испрва само кратким службеним извештајем читаву ствар представио као догађај који формално није имао никакве везе ни са полицијском влашћу, ни са њеном надлежношћу. Илија Гарашанин је, међутим, био много строжији. Исправно закључивши да је упад групе грађана у епископску резиденцију и оспоравање његове законите надлежности представљало нарушавање реда, одговорност је пребацио на окружног начелника, као највишег органа полицијске власти. Сматрао је да Гавриловић нипошто није смео да допусти нарушавање реда, јер је тиме био поткопан ауторитет власти. По Гарашанину, окружни начелник је морао да растера окупљене грађане и да омогући епископу и другим црквеним органима несметано вршење дужности. Другим речима, морао је да обезбеди склапање брака који је црква одобрила. Суочен са врло ош-

⁷ АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Епископ тимочки Доситеј попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, 19. 2/3. 3. 1851, Неготин.

⁸ АС, ЗДС, кутија 3, списак 12, кошуљица 1851, Начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, 26. 2/10. 3. 1851, Неготин.

трим ставом свог надређеног, Гавриловић је спровео формалну полицијску истрагу, испитао читав низ особа уплетених у случај и опширно о свему известио Гарашанина. Иако записнике саслушања нисмо пронашли у архивској грађи, из извештаја је јасно да није одступио од своје првобитне тачке гледишта, према којој је полицијска власт била непозвана да се меша, а одговорност за инцидент је сносио Доситеј. Имајући у виду све околности, надлежни у Београду нису хтели да ризикују могуће даље заоштравање односа између световне и духовне власти. Стога је случај решен на следећи начин. Окружни начелник Гавриловић је премештен из Неготина у Ваљево, али премештај формално није ни на који начин био повезан с инцидентом. У вези с тим је добио писмени укор због пренебрегавања дужности одржавања реда. Нови крајински окружни начелник је, према прецизној Гарашаниновој инструкцији, наредио општинским часницима Неготина да се јавно извину епископу и да му целивају руку, што су и учинили. Јон, који је дао повод читавом догађају, а чије се име доцније лагано изгубило у мору преписке о односу окружног начелника и епископа, кратко је обавештен да задовољење својих евентуално нарушених права треба да потражи пред надлежним судом у Неготину, а не од министра правде у Београду.⁹

С аспекта мешовитог брака између Рома и Српкиње, ваља истаћи још неколико важних чињеница, које донекле расветљавају мотивацију деловања актера. Кажемо донекле, јер је готово сваки акт о овом предмету у суштини пристрасан и тенденциозно састављен, што отежава сазнавање истине. О Станкуловићевој мотивацији је у тужби министру правде стајало следеће: „Кад ме је и Бог благословио лепим имањем, зажелио сам да као християнин по времену са унука и праунука моји, оперем и скинем несносно и презрително име Цигана, и у море народа српског, са којим сам ионако верозаконом, језиком и у свима потребама раван и са којим и ја сва благодетанија слободе уживам, претопим.“¹⁰ Као што смо навели, он није својеручно писао тужбу, јер је био неписмен. Стога је питање да ли су наведене речи његове, или писца акта. У сваком случају, изнети мотив је јасан и добро познат у грађанској средини: унапређење друштвеног статуса, односно његово усклађивање с материјалним статусом. У овом конкретном случају, пут ка томе водио је кроз етничку асимилацију. Окружни начелник Гавриловић је овај Јонов основни мотив додатно образложио честољубљем и сексуалном привлачношћу забрањеног. По њему, Јона

⁹ АС, Министарство просвете и црквених дела – Просветно одељење, 1851, Ф 2 Р 255; МБ, 1851, 110, 298, 480; МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114; ЗДС, кутија 3, списак 12, кошуљица 1851, Начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, 26. 2/10. 3. 1851, Неготин.

¹⁰ АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Јон Станкуловић Попечитељству правде, 15/27. 2. 1851, Неготин.

су неки грађани у кафани задиркивали и подсмевали му се када се дознало да епископ, наводно, неће дозволити венчање без одобрења општине. Револтиран и знајући да је то неистина, он им је одговорио и више пута поновио „да га мора Српкињи бутнути“, јасно алудирајући на сексуални чин.¹¹ Мало је вероватно да је Јон дословно мислио на себе, односно да је као свекар планирао да ступи у односе са снахом, будући да је Јованча био пунолетан. Пре ће бити да је своју исказану жељу намеравао да оствари посредно, преко сина.

Станина мотивација да се уда за Рома била је избављење из сиромаштва и из заједнице са маћехом. Она је претпостављала материјални статус друштвеном, што је из њеног угла сасвим разумљиво. Сведочанства обе стране се слажу да је њој етничка, па начелно и верска припадност будућег мужа била небитна. Према Гавриловићу, Стана би се, „да се само зла мађијиног курталише, потурчила, а не за Циганина пошла“. Према Јону, Стана је на притисак Јована Дичића и других грађана да одустане од брака одговарала: „Прођите ме се, ја хоћу да идем за момка, а вас шта је стало, пошла ја за Турчина, Циганина или Чифутина.“¹²

Грађани Неготина који су стали на пут склапању мешовитог брака деловали су име заштите свог поимања друштвених норми заједнице. Према Јону, то су били људи из најнижег друштвеног слоја, предвођени дошљаком из другог округа. У том смислу су у његовој тужби наведене речи Стевана Ђурића Ћосе, којим је позивао грађане да му се придруже у „походу“ на епископски конак: „Ајдете браћо за мном, да не дамо данас Циганину венчати се; да му јебем матер који неће за мном поћи, и онај који не пође остаје Циганин, а не Србин!“ Јон, наравно, није могао лично да чује шта је Стеван говорио, ако је заиста ишта говорио, будући да је он тада скупљао сватове. Без обзира на то, његов исказ је срочен тако да докаже ниске побуде и простаклук његових опонената, који су били у складу с њиховим, како је Јон наглашавао, ниским друштвеним положајем. Јон је, дакле, добро пазио да се не замери бољем делу грађанске заједнице, чији је статусно пуноправни члан тежио да постане. Окружни начелник Гавриловић је образложио поступак Неготинаца жељом да не дозволе да на њих падне колективни жиг срамоте, којим би их све, наводно, мешовити брак обележио. По њему, грађанима се чинило „да ће на поругу имена њиног и народне чести служити, тј. да ће име циганско на себе навући, којим би пред осталим светом за исмејателне фигуре и куд год би се макли хрки

¹¹ АС, ЗДС, кутија 3, списак 12, кошуљица 1851, Начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, 26. 2/10. 3. 1851, Неготин.

¹² Исто; АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Јон Станкуловић Попечитељству правде, 15/27. 2. 1851, Неготин.

изложени били¹³. Овде свакако има много претеривања, јер је врло неизвесно колико би се далеко изван Неготина прочуо глас о мешовитом браку и какве би последице, ако би их уопште било, изазвао.

Због чињенице да је склапање брака између Рома и Српкиње било осујећено, могао би се извући погрешан закључак да је целокупна заједница осуђивала тај брак и противила му се. То није тачно. Већ смо напоменули да се још након просидбе Насте за Јованчу по кафанама говорило и за и против брака. У Јоновој тужби је написано како он има доста својих присталица, угледних људи, који нису имали баш ништа против женидбе његовог сина Станом. Но, Јон се није усудио да их именује, правдајући се страхом да на њих и на себе не навуче бес и освету окружног начелника, кога је кривио за осујећење склапања брака. Његов исказ би у најмању руку могао да се сматра дискутабилним, да и сам Јеврем Гавриловић није навео да је Јон у Неготину имао око стотину својих „највећих поборника“, међу којима се посебно истицао кројач Анђел Димитријевић.¹⁴ Јасно је, дакле, да се није целокупна заједница противила мешовитом браку, већ један њен део. Уосталом, Неготин је имао преко седамсто кућа, а петицију епископу да не допусти склапање брака потписало је 87 лица. Не може се тврдити да је већина грађана била сагласна са браком, јер за то нема доказа, али је јасно да га је организована мањина осујетила.

Епископ Доситеј се евидентно нашао разапет између црквених канона и друштвених норми, те је, безуспешно покушавајући да лавира, довео себе у врло непријатну ситуацију. Касније је настојао да читав случај окрене против свог старог непријатеља, Јеврема Гавриловића, и да питање брака потисне у други план. Најјаснија је била Гавриловићева позиција. Он је, без сумње, увидевши Доситејев незгодан положај, желео да искористи планирано не-обично венчање да му напакости. Митрополит Петар Јовановић је уважавао донекле друштвене норме, саветујући Доситеју да настоји да младенце одврати од склапања брака, али их нипошто није стављао испред канона, будући да је јасно наложио да се брак склопи ако будући супружници остану при својој жељи. Илији Гарашанину је, разумљиво, било од пресудног значаја очување ауторитета закона и власти. Он није био спреман да толерише њихово нарушавање под било каквим изговором. Наступајући као представник правне државе, он је бранио начело владавине права и ни у једном тренутку није довео у питање исправност планираног брака. Ипак, показало се да је у овом конкретном случају снага друштвених норми, ма какве оне биле, и грађана који су деловали у име њихове одбране, била јача од снаге закона.

¹³ АС, МУД-П, 1851, Ф 8 Р 114, Јон Станкуловић Попечитељству правде, 15/27. 2. 1851, Неготин; начелник Округа крајинског, Ј. Гавриловић, попечитељу унутрашњих дела, И. Гарашанину, бр. 1592, 28. 3/9. 4. 1851, Неготин.

¹⁴ Исто.

Судбина Јона Станкуловића и Стане Китићеве није позната. У *Попису становништва и имовине вароши Неготин* из 1864, под редним бројем 794, забележен је Јованча Јоновић – Катр, по занимању кафеџија. Био је стар 34 године, имао је жену Тодору, стару 28 година, трогодишњег сина Ђорђа и две ћерке, петогодишњу Насту и једногодишњу Персиду. Од непокретног имања поседовао је кафану, два винограда, ливаду, њиву и пивницу, укупне вредности 208 дуката цесарских. Његов месечни приход од занимања износио је шест талира. По имању је спадао у другу, а по приходу у прву класу пореских обвезника (Попис 2001, 176). Етничко порекло његове супруге није познато. Ако ништа друго, на први покушај склапања мешовитог брака од пре тринаест година, остало је да га подсећа име најстарије ћерке. Случајност или не, не може се знати.

Догађај у Неготину из 1851. недвосмислено доказује фактичку сегрегацију Рома и њихов инфериорни друштвени положај. Јон Станкуловић није био ни скитач ни просјак, већ богат човек, па ипак није успео да пробије баријеру укореењених друштвених схватања. Наведени закључци Александре Вулеџић о браку су потврђени. Грађанство је склапало бракове превасходно из интереса, брак је доживљаван као ствар целе заједнице, а црква и држава су избегавале отворено супротстављање друштвеним нормама у питању брака, па и одступале од закона и канона ако је било неопходно.

Необјављени извори

Архив Србије (АС):

Збирка Драгослава Страњаковића (ЗДС)

Министарство просвете и црквених дела – Просветно одељење

Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (МУД-П)

Митрополија београдска (МБ)

Објављени извори

Државопис Србије 1. 1863. Београд.

Државопис Србије 3. 1869. Београд.

Попис становништва и имовине вароши Неготин из 1863. године 1. 2001.

Приредио Благојевић, Божидар. Неготин: Историјски архив.

Литература

Vukanović, Tatomir. 1983. *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*. Vranje: Štamparija „Nova Jugoslavija“.

Đorđević, Tihomir. 1903. Обићаји у Цигана Кралјевине Србије. *Godišnjica Nikole Čupića* 22: 231–273.

- Đorđević, Tihomir. 1908. *Vera, način života i zanimanje Cigana u Kraljevini Srbiji*. Beograd.
- Ilić, Dobrosav. 2006. Gavrilović Jevrem. U *Srpski biografski rečnik* 2: 584. Ur. Popov, Čedomir. Novi Sad: Matica srpska.
- Pčelar, I. 1857. Okružie Krainsko. *Glasnik Društva srpske slovesnosti* 9: 189–223.

Miloš Jagodić

Department of History, Faculty of Philosophy,
Belgrade University, Serbia

*Thwarted mixed marriage: Failed attempt of marriage between
Gypsy man and Serb woman in Negotin in 1851.*

Based on unpublished archival sources, this paper deals with the position of Gypsies in Serbia in mid XIX century and with the institution of marriage. An extraordinary event, attempt of a Gypsy man marrying a Serb woman, is described and analyzed in detail. The groom's father, wealthy Negotin native Gypsy, intended to marry his son with a Serbian girl and thus improve his family's social status. The selected bride was a poor girl without a family, who accepted the proposal in order to escape from poverty. Obviously, it was the case of an arranged marriage. There were not any legal obstacles to the marriage and the church authorities gave their consent. However, the marriage was not socially acceptable for the part of Negotin community members. Therefore, they openly protested and forced the Timok archbishop to withdraw his permission for the marriage. Police did nothing to prevent demonstration and pressure on the high church dignitary. Thus, the marriage was thwarted. This unusual example shows the existence of segregation of Gypsies and their de facto inferior social position, as well as hesitation of church and civil authorities to enforce the law in matters of marriage, when it collided with deeply rooted social norms.

Key words: Gypsies, Serbs, marriage, Negotin, Serbia

*Mariage mixte empêché:
Tentative avortée de contracter le mariage entre
un Rom et une Serbe à Négotin en 1851*

Dans cet article c'est la tentative de contracter le mariage entre un Rom et une Serbe à Négotin en 1851 qui est décrite et analysée. En dépit de l'inexistence d'obstacles juridiques, le mariage a été empêché par un groupe d'habitants de Negotin, mécontents par la transgression des normes sociales. Les représentants des autorités spirituelles et laïques n'ont pas défendu la loi,

évitant d'entrer en conflit avec la communauté locale. À travers un exemple particulier, ici ont été présentés la ségrégation effective des Roms, le rapport des citoyens envers l'institution du mariage et la politique maritale de l'Église et de l'État. L'article a été écrit sur la base des documents d'archives inédits d'origine serbe.

Mots clés: Roms, Serbes, mariage, Negotin, Serbie

Primljeno / Received: 23.08.2016

Prihvaćeno / Accepted: 30.10.2016